

О.С. Пономарьов

ФІЛОСОФІЯ ДІАЛОГУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ

Розглянуто основні положення філософії діалогу з позицій як історичного її розвитку, так і змістовного аспекту. Показано роль і значення діалогу в загальній системі педагогічного спілкування. Розкрито переваги діалогу порівняно з монологічними формами спілкування. Наведено зв'язки різних видів діалогу, у тому числі внутрішнього діалогу та рефлексії з процесами особистісного розвитку викладача і студента та їх виховний вплив на цей розвиток.

Ключові слова: діалог, внутрішній діалог, рефлексія, педагогічне спілкування, виховний вплив.

Особливості сучасного етапу розвитку людської цивілізації дозволяють досить чітко визначити як безсумнівні досягнення, так і серйозні проблеми світової освітньої системи, які дають вагомі підстави говорити про її гостру кризу. Сутність цієї кризи полягає в тому, що самі цілі, зміст і характер освіти, застосовувані педагогічні технології вже не відповідають принципово новим умовам індивідуального і суспільного буття людини. Саме через це й виникає необхідність у пошуку нової парадигми освіти. Одними з результатів цього пошуку стали впровадження концепції навчання протягом життя, використання бінарного, або суб'єкт-суб'єктного, характеру навчально-виховного процесу, а також ідея переважного застосування діалогічних форм педагогічного спілкування, особливо у вищій школі.

Безумовно, прихильникам традиційної системи навчання досить важко відмовитися від звичної (як вони її називають, класичної, або академічної) лекційної форми викладання навчального матеріалу. Однак необхідно відверто визнати ту обставину, що в умовах істотної інформаційної надмірності традиційна лекція не тільки втрачає свою ефективність, а й призводить до досить помітних у кількісному відношенні спроб студентів ухилитися від відвідування лекційних занять під будь-якими приводами. Вони впевнені, що зможуть знайти в Інтернеті будь-який матеріал з будь-якої навчальної дисципліни. Оскільки ж значна частина лекторів роками не оновлює зміст своїх лекцій, студенти здатні швидко збагнути, що вони отримують значною мірою застарілу інформацію.

Отже, в такому разі лекція втрачає і ще одну свою важливу функцію – дієвий виховний вплив на студентів з боку педагога як особистості та професіонала, а саме цей вплив міг би сприяти їхньому власному особистісному і професійному розвитку, формуванню загальної і професійної культури, світоглядних позицій, моральних принципів і переконань. Проте основна вада монологічного викладання навчального матеріалу полягає у відсутності міжособистісного спілкування педагога зі студентами, що згодом призводить і до втрати у них необхідності в такому спілкуванні. А це руйнує ті багаті можливості, які відкриває суб'єкт-суб'єктна організація навчально-виховного процесу, зокрема для особистісного розвитку студента. Відсутність потреби в педагогічному спілкуванні привчає викладача не замислюватися й над тим, яким чином можна вдосконалювати подання матеріалу студентам. У нього зникає звичка до рефлексії, або внутрішнього діалогу, з проблем педагогічної майстерності та професійної культури.

© О. С. Пономарьов 2013

Філософія діалогу постає результатом глибокого осмислення феномену міжособистісного, міжсуб'єктного спілкування. Її можна розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. У широкому розумінні філософією діалогу варто вважати цілеспрямований філософський аналіз сутності, змісту і призначення діалогу як важливої й досить поширеної форми міжособистісної взаємодії. У вузькому ж розумінні вона виходить з визнання своєрідної метафізичної єдності свідомостей на протигагу традиційній гносеологічній структурі взаємодії типу "суб'єкт-об'єкт". У цьому розумінні вважається, що суб'єкт, який пізнає світ, фактично вступає в діалог із цим світом у цілому і з кожним його об'єктом як із своїм співрозмовником.

Витоки такого розуміння М. Хайдеггер вбачає ще у Платона. Однак в дійсності його можна знайти у дофілософських віруваннях і міфології давніх людей, які сповідували культ природи, поклонялися різним об'єктам і зверталися до них як до живих істот. Подальший розвиток філософії діалогу прийнято пов'язувати з іменами Л. Фейєрбаха, С. Кьєрк'єгора і Ф. Ніцше. Сучасна ж її проблематика істотною мірою склалася завдяки роботам М. Бубера, М. Бердяєва та М. Бахтіна. З ускладненням суспільних умов, перш за все суспільного виробництва, яке змінює характер участі індивідів у спільній діяльності, зростає значення феномену міжособистісного спілкування, яке найчастіше здійснюється саме у формі діалогу, і філософія діалогу стає основним джерелом формування і розвитку сучасної філософії спілкування.

Існує й підхід, згідно з яким в сучасній філософії діалогу виокремлюють два основних напрямки, залежно від того, який аспект діалогу – інформативний чи особистісний – стає предметом філософського аналізу. Філософія, в якій наголос робиться на інформативному характері діалогу, зосереджує увагу на проблемах теорії мовних комунікацій, її цікавлять проблеми логіки дискурсу, техніки аргументації, переконання тощо. Витоки її треба вбачати у філософії Сократа. Сьогодні принципи і положення цього напрямку філософії діалогу застосовуються в онтологічному аналізі теорії культури і мистецтва, техніки полеміки. Так, Р. Коллінгвуд, а потім і Г. Гадамер у філософії діалогу істотну увагу приділяють логіці питань і відповідей, вибудовуючи на цій основі своєрідну філософію розуміння. В. Дільтей виділив два види розуміння: розуміння власного внутрішнього світу (інтроспекція) і розуміння зовнішнього світу, у тому числі й іншої людини, коли діалог доповнюється емпатією. На наш погляд, сучасна філософія розуміння набуває особливої актуальності у зв'язку з формуванням нової освітньої парадигми.

При виборі ж особистісного аспекту діалогу як домінанти аналізу перевага віддається скоріше психологічним проблемам зустрічі партнерів по діалогу. У такому разі основою філософської рефлексії стають як сам діалог, так і подія зустрічі. Представниками цього напрямку стали Л.Фейєрбах, Ф. Розенцвейг, М. Бубер, Є. Левінас. Сьогодні набули поширення філософські погляди М. Фуко, в яких дискурс виступає сферою між загальними законами та індивідуальними явищами, а дискурс є практикою, що формує явища. Певний розвиток цей напрям отримав у екзистенціалізмі. Ще одним його результатом треба вважати становлення філософії відповідальності, яка також має відігравати істотну роль у сучасній педагогічній теорії і в освіті.

У досить складній структурі спілкування не просто зосереджені, але й взаємодіють у сукупності суперечностей такі аспекти діалогу, як природна потреба людини, як одна з її життєвих цінностей, як визначальна передумова співіснування і самої можливості успішного здійснення спільної діяльності людей, як дієвий інструмент взаєморозуміння між ними. Вкрай важливою виявляється роль спілкування в системі освіти. Дійсно, в процесі педагогічного спілкування, особливо в діалозі викладача і студента

виникає можливість прискороного системного пізнання останнім об'єктивного світу за допомогою передачі-сприйняття у "спресованому" вигляді усіх надбань матеріальної і духовної культури людства.

Все це підвищує інтерес до філософського аналізу феномену діалогу, оскільки його можливості насамперед у сфері освіти, ще не до кінця вивчені й тому використовуються далеко не повною мірою. Сьогодні з трьох основних складників його загальної структури – комунікативного, інтерактивного та перцептивного – відносно повно використовується тільки комунікативний. Та й то в системі прямих зв'язків педагогічне спілкування відбувається переважно у формі монологу і полягає у передачі інформації від педагога до студента. Систему ж зворотних зв'язків утворюють різні форми педагогічного контролю, які через недостатньо продумане впровадження так званої Болонської системи втрачають свою пізнавальну цінність. Дійсно, вони зводяться до формальних процедур типу підраховування суми оцінок за досить складною сукупністю критеріїв знань по кожному модулю.

Натомість традиційна система іспитів і заліків не просто примушувала студента повторити матеріал всього курсу тієї чи іншої навчальної дисципліни. Вона давала йому можливість в процесі підготовки охопити цей матеріал в його системній цілісності, допомагала сформувати систему знань, а не довільний набір фрагментарних відомостей. Сам же іспит перетворювався на діалог, в якому і студент, і екзаменатор висловлювали своє бачення певної проблеми. Як педагог вищої школи з майже п'ятдесятирічним стажем роботи, дозволю собі стверджувати, що діалогічне спілкування в процесі іспитів здатне давати справжнє задоволення і студентові, і викладачеві. Непомітними штришками тут можна так скорегувати бачення студентом певного питання, що воно постає перед ним у всій повноті й цілісності. Викладачеві ж відкривається можливість краще познайомитися з типом і характером мислення студента, рівнем його загальної культури і культури діалогу зокрема. Нерідко можна й почути оригінальну думку, знайти незвичний підхід, що збагачує арсенал засобів педагогічного впливу на студентів.

У сучасній філософії людського спілкування розглядається безліч видів і форм спілкування, у тому числі й такої специфічної, якою постає спілкування людини із самою собою. Ця форма має назву внутрішнього діалогу, і в процесі його здійснення людина ставить собі як певному уявному співрозмовнику інколи доволі гострі й досить складні питання, які її хвилюють, й сама ж собі відповідає на них від імені цього співбесідника. У процесі внутрішнього діалогу виявляється можливість проаналізувати різні варіанти розв'язання проблеми, яку, власне, людина і обговорює зі своїм уявним співрозмовником, що пропонує їй такі варіанти. Сам феномен внутрішнього діалогу, у свою чергу, також може мати кілька різновидів свого внутрішнього і зовнішнього прояву. Основними з цих різновидів є рефлексія, яка здійснюється на рівні думок, частіш за все (але не обов'язково) без явного їхнього словесного оформлення, та вербалізація, яка інколи виявляється у формі розмови людини з самою собою вголос.

Взагалі внутрішній діалог є набагато більш поширеним, ніж це може здаватися на перший погляд, і тому є звичним об'єктом дослідження багатьох філософів і психологів, а не виступає чимось екзотичним та екстраординарним. Психологічні особливості внутрішнього діалогу детально досліджував Г.М. Кучинський [1]. Видатний російський філософ, фахівець у галузі філософії культури М.М. Бахтін вважав внутрішній діалог формою взаємин внутрішніх співрозмовників, які сприяють розвитку загальної культури людини. Вчений запропонував концепцію мови як важливої частини теорії ку-

льтурного діалогу. Поняття внутрішнього діалогу можна розглядати як рефлексію, що здійснюється у вербалізованій формі. Тому й не випадково О. М. Леонтьєв розглядав особистісну рефлексію як своєрідну внутрішню роботу особистості. У свою чергу, О. Г. Асмолов відносить рефлексію до важливих і активних суб'єктивних процесів, оскільки вона породжує принципово нові особистісні смисли, способи, форми і характер мислення. Завдяки цьому, на його глибоке переконання, і формується суб'єктність особистості, яка розвивається.

У процесі освіти й відбуваються формування і розвиток суб'єктності особистості учня і студента. При цьому варто підкреслити, що такий розвиток набуває високої інтенсивності лише за умови активності самої особистості, а її активність виявляється, підтримується й посилюється саме у діалозі. Адже діалог є таким видом міжособистісного спілкування, в якому здійснюється комунікативна діяльність обох партнерів, що включає і співпрацю, і пізнання, і вироблення й засвоєння системи спільних цінностей. Діалог між викладачем і студентом стає для обох певним поштовхом для внутрішнього діалогу, в процесі якого відбувається осмислення і отриманої інформації, і емоційних вражень, і самої комунікативної діяльності та її результатів.

Внутрішній діалог – досить складний феномен, що виникає на перетині свідомості, несвідомого й мовлення. За К. Кастанедою, внутрішній діалог є своєрідним інструментом, за допомогою якого людина формує і фіксує свою власну картину світу, що ускладнює сприйняття нею нової інформації, а то і взагалі заважає. Ми ж упевнені, що як продовження “зовнішнього” діалогу внутрішній діалог аналізує отриману інформацію, осмислюючи і зіставляючи її зі своїми уявленнями та здійснюючи відповідну корекцію своєї картини світу. В процесі освіти завдяки внутрішньому діалогу навчальний матеріал не просто сприймається, а й осмислюється, відбувається його *розуміння* і свідоме засвоєння. Без нього має місце лише поверхове сприйняття інформації.

А.В. Россохін вважає внутрішній діалог механізмом особистісної трансформації, в процесі якої відбувається реалізація мислення та рефлексії з одночасним усвідомленням змісту самосвідомості та зміною її структури та ієрархії мотивів [2]. Разом із В.Л. Измагуровою він досліджує зв'язок внутрішнього діалогу з рефлексією, яку вони розглядають як “певний наскрізний процес, що включає моменти самоспостереження, оцінки і внутрішньої роботи. Даний процес обумовлює всі існуючі факти свідомості і змінює свою структуру залежно від змісту рефлексуючого досвіду”. Сама ж рефлексія, на глибоке переконання авторів, “*може проходити у формі внутрішнього діалогу і, навпаки, формальні характеристики внутрішнього діалогу можуть бути рефлексивними*”. Частково поняття внутрішнього діалогу і рефлексії перетинаються”. Рефлексія, як стверджують дослідники, “включає в себе все коло процесів, пов'язаних з усвідомленням сенсів свого внутрішнього світу і своїх взаємин з ним. Внутрішній діалог передбачає зіткнення суперечних понять інтрапсихологічного плану, які є компонентами свідомості та самосвідомості” [3, с.15-16].

Дослідження у сфері філософії людини та психології особистості дають можливість стверджувати, що її розвиток фактично відбувається протягом усього свідомого життя. Однак найбільш інтенсивно процес розвитку має місце в дитинстві та юності, а отже, істотний внесок у цей розвиток робить система освіти. Тому кожен педагог просто зобов'язаний розуміти, що його місія полягає не тільки у тім, щоб передати своїм учням або студентам певний обсяг знань з тієї чи іншої дисципліни, але й активно сприяти особистісному їхньому розвитку, формуванню їхнього духовного світу і загальної культури.

Тому не випадково Н.П. Волкова вважає професійно-педагогічну комунікацію дуже важливим феноменом у загальній структурі педагогічної діяльності [4]. Дійсно, завдяки педагогічному спілкуванню відбувається передача не тільки навчального матеріалу, але й загальна і педагогічна культура викладача, здійснюється цілеспрямована методична допомога студенту в належному сприйнятті, розумінні й засвоєнні цього матеріалу. Під час педагогічного діалогу повною мірою розкривається особистість викладача, і студент, часто навіть не усвідомлюючи цього, визначає для себе, чи варто наслідувати його, чи ні, чи стане цей викладач авторитетом для нього.

Російська дослідниця філософських, психологічних і педагогічних проблем діалогу В. В. Горшкова впевнена, що “з метою виявлення структури діалогічного простору освітнього процесу і визначення його комфортності для учасників взаємодії необхідно враховувати: міру свободи людини при виборі якісного і неякісного знання; міру обмеження свободи, яку суб’єкт сприймає як насильство над собою; умови створення самого себе в контексті «живого» знання і міри його реалізації: рівень організованості простору в діалозі без жорсткої визначеності функцій його учасників; усвідомлення педагогом взаємодії не як насильства, а як необхідності справжньої участі у діалозі” [5, с. 77]. На її переконання, “діалог може розглядатись як засіб руйнування стереотипів і розв’язання конфліктів, а технологія його проведення – як педагогічна технологія (за-сіб) пошуку згоди” [5, с. 78].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що одне з надзвичайно важливих і відповідальних завдань вищої школи взагалі й педагогічного спілкування зокрема саме і полягає в необхідності руйнування певних стереотипів, що склалися у студентів. У першу чергу це стосується необхідності оволодіння ними мовою професійного спілкування й мислення в категоріях символів [6], яке стає однією з основ сучасної науково-технічної мови.

Сьогодні роль педагогічного спілкування істотно зростає ще й через такі чинники, як ускладнення навчального матеріалу і збільшення його обсягу, деформація системи життєвих цілей і цінностей і загальне падіння духовності й культури населення, особливо молоді. Їхнє ж відродження не може бути забезпечене ні “мітинговими” закликами, ні тривалими, навіть і достатньо переконливими монологами. Тільки діалог здатний створювати ту ситуацію довіри, в якій відбувається бажаний розвиток особистості студента.

Список літератури: 1. *Кучинский Г.М.* Психология внутреннего диалога. – Минск: Изд-во "Университетское", 1988. – 206 с. 2. *Россохин А. В.* Рефлексия и внутренний диалог в измененных состояниях сознания: Интерсознание в психоанализе. – М.: Когито-Центр, 2010. – 304 с. 3. *Россохин А. В.* Внутренний диалог и его связь с рефлексией / А.В. Россохин, В.Л. Измагурова // Вопросы психологии. – 2008. – №4. – С. 3-14. 4. *Волкова Н. П.* Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посіб. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 256 с. – (Альма-матер). 5. *Горшкова В. В.* Культура диалога как цель и ценность образования современного педагога // Педагогика. – 2012. – № 9. – С. 75-81. 6. *Korher E. J.* Myslenie w kategoriach symboli // Horyzonty wiari. – 1995. – № 3. – S. 3-14.

Bibliography (transliterated): 1. *Kuchinskij G. M.* Psihologija vnutrennego dialoga. – Minsk: Izd-vo "Universitetskoe", 1988. – 206 s. 2. *Rossohin A. V.* Refleksija i vnutrennij dialog v izmenennyh sostojanijah soznaniija: Intersoznanie v psihoanalize. – M.: Kogito-Centr, 2010. – 304 s. 3. *Rossohin A. V.* Vnutrennij dialog i ego svjaz' s refleksiej /

- A.V. Rossohin, V.L. Izmagurova // *Voprosy psihologii*. – 2008. – №4. – S. 3-14.
4. Volkova N. P. *Profesijno-pedagogichna komunikacija: Navch. posib.* – K.: VC “Akademija”, 2006. – 256 s. – (Al'ma-mater).
5. Gorshkova V. V. *Kul'tura dialoga kak cel' i cennost' obrazovanija sovremennogo pedagoga* // *Pedagogika*. – 2012. – № 9. – S. 75-81.
6. Korher E. J. *Myslenie w kategoriach symboli* // *Horyzonty wiari*. – 1995. – № 3. – S. 3-14.

УДК 1(075.8): 372

А. С. Пономарев

ФИЛОСОФИЯ ДИАЛОГА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ

Рассмотрены основные положения философии диалога с позиций как исторического ее развития, так и содержательного аспекта. Показаны роль и значение диалога в общей системе педагогического общения. Раскрыты преимущества диалога в сравнении с монологическими формами общения. Приведены связи различных видов диалога, в том числе внутреннего диалога и рефлексии, с процессами личностного развития преподавателя и студента и их воспитательное воздействие на это развитие.

Ключевые слова: диалог, внутренний диалог, рефлексия, педагогическое общение, воспитательное воздействие.

UDC 1(075.8): 372

A. Ponomarev

PHILOSOPHY OF DIALOG IN PEDAGOGICAL INTERCOURSE

The substantive provisions of philosophy of dialog from positions of both history its development and rich aspect in content are considered. A role and value of dialog in the general system of pedagogical intercourse are shown. Advantages of dialog by comparison to the monologue forms of intercourse are exposed. Communications of different types of dialog are resulted, in to that the number of internal dialog and reflection, with the processes of personality development of teacher and student and their educate influence on this development.

Keywords: dialog, internal dialog, reflection, pedagogical intercourse, educate influence.

Стаття надійшла до редакційної колегії 13.03.2013